

Ольга Катола

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8819-2582>

наукова співробітниця Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
olgakatola555@gmail.com

УДК 070.4:316.75]:321.74(47+57:477)"1969/1985"

**ЖУРНАЛ «ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ» (1969–1985 рр.):
АСПЕКТИ РЕДАКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-6-4

Розвідка присвячена вивченню мотиваційної діяльності редакції журналу «Пам'ятки України» у 1969–1985 рр. як складової редакційної політики, що формувалася в умовах ідеологічного тиску з боку партійно-державної влади. Метою дослідження є аналіз змісту та редакційного спрямування матеріалів, що виходили друком у цей період, на тлі тривалого функціонування часопису в системі радянських ідеологічних координат. З'ясовано залежність редакційного керівництва від політичної системи та ступінь впливу видання на формування у читачів нормативного радянського світогляду. Акцентовано, що політика журналу, попри декларативну орієнтацію на охорону культурної спадщини, часто сприяла укоріненню спрощених або ідеологічно викривлених уявлень про українське минуле. Новизна дослідження полягає в конкретному аналізі аспектів редакційної політики в контексті її підпорядкованості політичному режиму. Використано методи історизму, наукової об'єктивності та якісний контент-аналіз, що дозволило виявити тематику публікацій і проілюструвати її трансформацію. Показано, що за ширмою популяризації історико-культурних тем здійснювалося ідеологічне конструювання образу «радянської людини». Лише з набуттям незалежності українське суспільство отримало змогу критично переосмислити зміст подібних видань і повернути собі право на власну історичну візію.

Ключові слова: «Пам'ятки України», редакційна політика, комуністична ідеологія, українська інтелігенція, денаціоналізація.

Постановка питання. У грудні 1969 р. побачив світ перший номер інформаційно-методичного бюлетеня «Пам'ятки України», який почало випускати у статусі власного офіційного органу Українське товариство охорони пам'ятників (згодом – пам'яток) історії та культури у тоді ще Українській Радянській Соціалістичній Республіці. Видання започаткувалося з ініціативи та за сприяння Петра Тронька – доктора історичних наук, який до того ж упродовж 1961–1978 рр. працював заступником Голови Ради Міністрів УРСР (зокрема, опікувався питаннями культури, науки, освіти, охорони здоров'я), одного з фундаторів вказаного Товариства.

З огляду на обставини його заснування, а також службове призначення періодик входив до системи видань, що обслуговували ідеологічні потреби панівного режиму. Тож як офіційний орган Товариства ревню виконував обов'язки пропагатора, переконуючи своїх читачів у тому, що у радянській державі відповідні структури турботливо опікуються збереженням та дослідженням пам'яток історії та культури в Україні. (До слова, варто вказати, що, визначаючись із назвою видання, видавці вибрали ключовий термін «пам'ятник», а не «пам'ятка», хоча тогочасні словники подавали першопозиційно – «пам'ятка».) У 1985 р. на просторах СРСР почали лунаати гасла перебудови, заклики до рішучих змін на теренах усієї держави. Відбулися зміни і в керівництві видання – журнал очолив Анатолій Сериков, зазнала змін і назва видання – відтоді це «Пам'ятки України» (з 1988 р.). Цікаві публікації створили йому репутацію трибуни українського відродження – накладі сягали понад 100 000 примірників. І знову академік П. Тронько та редактор А. Сериков посприяли ухваленню рішення ЦК КПРС про заснування в УРСР незалежного науково-популярного ілюстрованого журналу «Пам'ятки України» (згодом видання набуло статусу наукового). Можливо, це дещо деталізована видавнича історія

журналу, однак це важливо в контексті аналізу його редакційної політики впродовж понад півстолітнього існування.

Мета дослідження. Опрацювавши контент видання, проаналізувати конкретні аспекти редакційної політики у досліджуваному (1969–1985 рр.) періоді з огляду на те, що журнал «Пам’ятки України» проіснував понад півстоліття у різних умовах панування ідеологічних концепцій та систем.

Згідно із заявленою метою визначено **завдання дослідження** – з’ясувати, в якій залежності перебувало редакційне керівництво журналу від партійної влади у різні періоди існування, насамперед – у вказаний період, що дозволило з’ясувати роль видання у розвитку тогочасного суспільства.

Об’єкт дослідження – контент видання «Пам’ятки України», аналіз якого дозволить з’ясувати особливості редакційної політики, що визначають принципи відбору текстів для друку та специфіку їх редагування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У середовищі науковців, зосереджених на вивченні гуманітарної проблематики, українознавча періодика (минулих століть і сучасна) слугує джерелом повноцінної якісної інформації для осмислення й аналізу різнопланових проявів професійної діяльності у журналістикознавчому контексті. Зокрема, у цьому плані заслуговують на увагу статті: «Єпархіальні та архиєпархіальні часописи Галичини періоду міжвоєння в організаційній комунікації Української Греко-Католицької Церкви» Р. Бліхарського (Бліхарський, 2022), «Газета “Харбінський вістник”: епізод історії українського пресовидання у Китаї» О. Дроздовської (Дроздовська, 2023), «“Ukrainische Korrespondenz” (Відень, 1917–1918) про Українську революцію: джерела інформації і специфіка контенту» Н. Кулеші (Кулеша, 2020), «Журнал “Наші Дні” (1941–1944 рр.): літопис українського культурного життя під окупацією» О. Середи (Середи, 2024), «Газета “Час” (Чернівці, 1928–1940): національна єдність і долання кордонів» О. Терещук (Терещук, 2021).

Зосередивши увагу на тематично близьких друках, важливих для аналітичного огляду, варто виокремити такі публікації, як «200-те число “Пам’яток України”» І. Гирича (Гирич,

2014), «“Пам'ятки України”: історія та культура: показчик: спец. вип.» («“Пам'ятки України”...», 2002), «Перші двадцять – з відстані сорока. Згадки й оцінки співпрацівників “Пам'ятників”/“Пам'яток”» А. Ситника (Ситник, 2014), «Петро Тронько: на сторожі культурної спадщини» А. Ситника (Ситник, 2011).

Новизна дослідження. Висвітлено особливості функціонування видання у зазначений період, насамперед – з'ясовано аспекти редакційної політики в умовах жорсткої залежності від панівного політичного режиму в країні. Це безпосередньо підсилює актуальність дослідження, адже принципи редакційної політики, що проявляються в її аспективанні, певною мірою впливали на формування ментально нового типу особистості – т. зв. радянської людини. Наслідки таких соціальних потрясінь призвели до трагічних подій вже у ХХІ ст.

Методи дослідження. У процесі аналізу було застосовано загальні принципи наукової об'єктивності. Відзначимо також такий спеціальний метод, як якісний контент-аналіз, що дозволив визначити тематику і проблематику опублікованих матеріалів. У статті дотримано принципи історизму, об'єктивності, всебічності.

Виклад основного матеріалу. Засноване 1969 р., напередодні широкомасштабного відзначення 100-річчя від дня народження В. Леніна, видання однією із своїх програмних публікацій представило текст виступу на поважній науково-теоретичній конференції, приуроченої до цієї дати, доктора філологічних наук І. Дзеверіна п. н. «В. І. Ленін про роль культурної спадщини у формуванні і розвитку соціалістичного суспільства» (1969). Назва публікації виразно програмує ідеологічні напрямні діяльності редакції та авторського колективу видання на майбутнє.

Розвиток змісту текстового наповнення періодика дослідженого часового етапу дозволяє узагальнити (використаємо тогочасну традиційно-ідеологічну лексику): видання УТОПК «стало активним помічником комуністичної партії та уряду у вихованні радянських людей на героїчному минулому, ре-

волюційних, бойових традиціях і традиціях народу та в душі безмежної відданості ідеалам комунізму».

У цьому твердженні закладено програму самознищення народу, оскільки це можна трактувати як відмову від власної історії і визнання чужинецьких цінностей у своєму бутті.

Варто зазначити, що загалом контент номерів, які побачили світ упродовж 1969–1985 рр., засвідчив: критично мало публікацій профільної тематики – а це насамперед охорона, вивчення, популяризація і збереження пам'яток історії та культури України.

Періодик відіграв певну роль у формуванні української культурної свідомості та ідентичності, проте не варто недооцінювати його вплив на русифікацію українського суспільства. Видання у радянський період підтримувало поширення російської мови та культури серед української інтелігенції, а це, своєю чергою, сприяло процесам асиміляції та російщення. З одного боку, воно розповсюджувало знання про українську історію та культуру, з іншого – підтримувало ідею злиття українського та російського світів, що стимулювало асиміляцію серед української інтелігенції та еліти суспільства.

Упродовж означеного періоду редакція видання усе ж намагалася у межах дозволеного панівною ідеологією дотримуватися певних принципів. Насамперед – це популяризація культурної спадщини України, що проявлялося в акцентуванні уваги на поширенні інформації про пам'ятки культури, архітектури та історії України серед широкого читацького загалу. Прагнучи дотримуватися наукової обґрунтованості, редакція стежила за тим, щоби опубліковані матеріали базувалися на наукових дослідженнях, що забезпечувало б їхню історичну достовірність.

Належну увагу приділялося точності та об'єктивності інформації про пам'ятки історії та культури. Однак дуже часто з огляду на тогочасні суспільно-політичні реалії – насамперед на керівну і спрямовуючу роль КПРС у житті радянського народу – не вдавалося уникати маніпуляцій та політизації матеріалів.

Ще одна з особливостей редакційної політики – це висвітлення різноманітності аспектів описування об'єктів досліджен-

ня. Оскільки аналізувалися не лише, наприклад, архітектурні деталі, а й історичний контекст, культурне значення та стан їх збереження.

Редакція видання уважно стежила за тим, щоби опубліковані матеріали були доступними та зрозумілими для читачів різного ступеня освіченості, підготовленості та компетенції – як фахівців, так і аматорів.

Варто відзначити, що ці засадничі принципи редакційної політики варіювалися залежно від конкретного відтинку часу та – обов'язково! – ідеологічних вимог режиму на конкретному історичному етапі його існування.

Незважаючи на жорсткість ідеологічних вимог, видання намагалося згідно з темою часу привертати увагу до відзначення і вивчення культурних та історичних цінностей українського народу, сприяючи таким чином, наскільки це можливо було у тогочасних обставинах, утвердженню національної свідомості та ідентичності.

Оскільки періодик був призначений для широкого читачього загалу, він намагався висвітлювати питання таким чином, щоби було зрозуміло навіть тим, хто не мав спеціалізованої фахової освіти або професійного досвіду.

Приділяючи увагу своєрідному культурному патріотизму і публічній освіті, журнал виступав як платформа для плекання потреби поваги та любові до рідного краю і популяризації знань історії та культури України.

Ще один важливий принцип редакційної політики видання, однак не завжди реалізований вповні, – це сприяння публікації статей та оглядів фахівців пам'яток культури та історії.

Важливим компонентом видання необхідно визнати його ілюстративний ряд, який посутньо визначав напрямні ідейні позиції редакційної політики «Пам'яток України». Основний зображальний складник наявний (і це логічно!) у кожному випуску – це фотоматеріали, які виступають тут додатковим підтверджуючим інформаційним елементом. Однак добір і компонування здебільшого світлин у кожному випуску здійснені так, аби початково і завершально переконати читача у правдивості і правильності надрукованих текстів.

Ось приклад. Очевидно, продумано винесення на першу сторінку обкладинки першого номера видання за 1969 р. – перший рік виходу – фотографію пам’ятника В. Леніну відомого радянського скульптора С. Меркулова, на другу сторінку обкладинки – світлини пам’ятника учасникам повстання на броненосці «Потемкин». Уже третя сторінка містить фотографію Золотих Воріт у Києві, а четверта сторінка – експонатів Державного музею історичних коштовностей УРСР. Варто зауважити, що це поодинокий випадок такого своєрідного історичного «балансу», – у майбутньому зображальний ряд у виданні тотально представлено світлинами об’єктів, які мають виразно ідеологічне наповнення.

Систематичне подання у виданні тематичних фотографій та ілюстрацій, зокрема графічного зображення «вічного вогню», який виривається, звісно ж, із п’ятикутної зірки на День перемоги, світлини «декорованих» міст і сіл Першого травня із тематичними написами, емблемами, гербами, назвами вулиць, «що відображають ідеї і почуття революційних трудящих», – ще один спосіб впливати на свідомість читачів, формуючи з них типових жителів, адресою проживання яких є «не дом и не улица, наш адрес – Советский Союз».

Видання республіканської організації, яка охоплювала сотні тисяч членів Товариства, поширювало контент серед величезної кількості осіб. Пропонована інформація сягала колективів шкіл, професійно-технічних, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, робітничих середовищ і колгоспних колективів. Публікації періодика формували уявлення, ніби тогочасна Україна може бути самодостатньою країною лише у такій інтерпретації її історії, і лише в такому ідеологічному контексті вона має право на існування, – жодної альтернативи пропонованому тогочасною владою напряму розвитку бути не може. Такий вибір та набір історичних фактів, що аж ніяк не може бути доказовою базою для підтвердження (навіть якщо це не переконливі факти та їх тлумачення, а виразно примітивні або й тонко продумані вигадки та банальна брехня), – тим «краще» для трактованої радянськими науковцями української історичної та культурної проблематики.

Характерний приклад нав'язування з погляду маніпуляції свідомістю текстів, які поряд з аналогічним за тематикою і способом «інформування» описують не історично проминущу реальність, а творену у кабінетах, – це обґрунтування публікації спогадів генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва п. н. «Відродження».

Ось як виглядає її «преамбула»: «Враховуючи величезний інтерес членів Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, як і всіх радянських людей, до спогадів товариша Л. Брежнєва, їх неоціненного значення для дальшого посилення виховання трудящих на революційних, бойових і трудових традиціях партії і народу, передруковуємо [із № 5 за 1978 р. із журналу «Новый мир»] спогади Л. І. Брежнєва “Відродження”» (1978. № 3(37)).

Ще один яскравий ілюстративний приклад залежності інтелектуального середовища від влади – публікація «Охорони пам'ятників – науковий творчий підхід» (1978. № 3(37), у якій йдеться про збори активу Товариства охорони пам'яток історії та культури, вона засвідчує, як засилля панівної ідеології впливає на формування концептуальних підходів до розвитку практичної роботи. Відомі вчені, досвідчені фахівці, компетентні викладачі змушені, духовно прогинаючись, підтверджувати «вагомість» і «значущість» чергових ідеологем і керівних рекомендацій (точніше – вимог) щодо використання історичного надбання.

Висновки. За вказаний період існування журнал шляхом публікації матеріалів про українську історію, культуру та мистецтво впливав на формування і розвиток національної самосвідомості. Проте варто зазначити, що видання хоч і не акцентовано, але підтримувало ідею «великого слов'янського братерства», зокрема ідею злиття українського та російського етносів під єдиним прапором культурної ідентичності. Ця концепція наполегливо і послідовно сприяла розвитку процесу русифікації серед української еліти суспільства, оскільки акцентувала спільність з російською мовою та культурою.

На сторінках видання «Пам'ятки України» простежується складний шлях до утвердження україноцентристських ціннос-

тей. Варто зауважити, що такою своєрідно-тернистою дорогою до справжніх людських і національних цінностей пройшла майже вся українська преса на рідних теренах. В історичному плані усе починалося від імперської русифікації, згодом – радянської денационалізації до формування «єдиного советского народа».

Сьогодні, на 35-му році існування Держави Україна, знову плететься кров – народ платить за свободу, за право бути у своїй державі, за своє майбутнє. Така ціна трагічного історичного уроку – не допускати глибокого вкорінення ворожої за суттю, жорстокої за втіленням ідеї єднання «братніх народів» (а за принизливим висловом сучасного правителя Росії – навіть не народу українського, а «искусственного образования»).

Тож необхідно визнати, що загалом редакційна політика видання «Пам'ятки України» у досліджуваний період сприяла активному вихованню українців як радянської людини в умовах існування тоталітарної комуністичної системи. Лише з утвердженням української державності, зокрема отримавши можливість у масовому вимірі пізнати свою справжню історію, українці визначилися зі своїм цивілізаційним позиціонуванням у світі, бо жити за ідеологією, базованою на засадах насильства і примусу, яка відсікає аж до крові усе «інобачення», виявилось шляхом в історичну безодню.

Література

Бліхарський, Р. (2022). Єпархіальні та архиєпархіальні часописи Галичини періоду міжвоєння в організаційній комунікації Української Греко-Католицької Церкви (1886–1939 рр.). *Пресознавство*, 1, 43–61. Львів. DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2022-1-4>.

Гирич, І. (2014). 200-те число «Пам'яток України». *Пам'ятки України: історія і культура*, 2, 2–13.

Дроздовська, О. (2023). Газета «Харбінський вістник»: епізод історії українського пресовидання у Китаї. *Український інформаційний простір*. 2(12), 167–176. Київ. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(12\).2023.291179](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291179).

Кулеша, Н. (2020). «Ukrainische Korrespondenz» (Відень, 1917–1918) про Українську революцію: джерела інформації і специфіка контенту. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресозна-*

вства, 10(28), 146–164. Львів. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2020-10\(28\)-10](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2020-10(28)-10).

Пам'ятки України: історія та культура: покажчик: спец. вип. (2002), 1. Київ.

Середа, О. (2024). Журнал «Наші Дні» (1941–1944 pp.) літопис українського культурного життя під окупацією. *Пресознавство*, 4, 143–159. Львів. DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2024-4-6>.

Ситник, А. (2014). Перші двадцять – з відстані сорока. Згадки й оцінки співпрацівників «Пам'ятників» / «Пам'яток». *Пам'ятки України: історія та культура*, 2, 106–112.

Ситник, А. (2011). Петро Тронько: на сторожі культурної спадщини. *Пам'ятки України*, 5–6, 169–170.

Терещук, О. (2021). Газета «Час» (Чернівці, 1928–1940): національна єдність і додання кордонів. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 11(29), 69–98. Львів. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-5](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-5).

References

Blikharskyi, R. (2022). Yeparkhialni ta arkhieparkhialni chasopysy Halychyny periodu mizhvoiennia v orhanizatsiinii komunikatsii Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy (1886–1939 rr.) [Diocesan and archieparchial periodicals of Galicia in organizational communication system of Ukrainian Greek Catholic Church, 1886–1939]. *Presoznavstvo*, 1, 43–62. Lviv. DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2022-1-4> [in Ukrainian].

Hyrych, I. (2014). 200-te chyslo «Pamiatok Ukrainy» [The 200th Issue of Pamiatky Ukrainy]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia i kultura*, 2, 2–13. Kyiv [in Ukrainian].

Drozdovska, O. (2023). Hazeta «Kharbinskyi vistnyk»: epizod istorii ukrainskoho presovydannia u Kytai. [«Kharbinskyi Vistnyk» newspaper: an episode in history of the ukrainian press in China]. *Ukrainskyi informatsiynyi prostir*, 2 (12), 167–176. Kyiv. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(12\).2023.291179](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291179) [in Ukrainian].

Kulesha, N. (2020). «Ukrainische Korrespondenz» (Viden, 1917–1918) pro Ukrainsku revoliutsiiu: dzherela informatsii i spetsyfika kontentu [«Ukrainische korrespondenz» (Vienna, 1917–1918) about the Ukrainian revolution: sources of information and specifics of content]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 10(28), 146–164. Lviv. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2020-10\(28\)-10](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2020-10(28)-10) [in Ukrainian].

Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura: pokazhchyk: spets. vyp. (2002), 1. Kyiv [in Ukrainian].

Sereda, O. (2024). Zhurnal «Nashi Dni» (1941–1944 rr.) litopys ukrainskoho kulturnoho zhyttia pid okupatsiieiu [The magazine «Nashi Dni» (1941–1944): chronicle of ukrainian cultural life under occupation]. *Presoznavstvo*, 4, 143–159. Lviv. DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2024-4-6> [in Ukrainian].

Sytnyk, A. (2014). Pershi dvadtsiat – z vidstani soroka. Zghadky y otsinky spivpratsivnykiv «Pamiatnykiv» / «Pamiatok» [The First twenty – from a forty-year distance. Reflections and evaluations by contributors to «Pamiatnyky» / «Pamiatky»]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura*, 2, 106–112. Kyiv [in Ukrainian].

Sytnyk, A. (2011). Petro Tronko: na storozhi kulturnoi spadshchyny [Petro Tronko: Guarding the Cultural Heritage]. *Pamiatky Ukrainy*, 5–6, 169–170. Kyiv [in Ukrainian].

Tereshchuk, O. (2021). Hazeta «Chas» (Chernivtsi, 1928–1940): natsionalna yednist i dolannia kordoniv [The Newspaper «Chas» (Chernivtsi, 1928–1940): National unity and overcoming borders]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 11(29), 69–98. Lviv. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-5](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-5) [in Ukrainian].

Olha Kalola

Research Fellow of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

THE JOURNAL «PAMIATKY UKRAINY» (1969–1985): ASPECTS OF EDITORIAL POLICY

The study is devoted to the examination of the motivational activity of the editorial board of the journal *Pamiatky Ukrainy* during the years 1969–1985 as a component of editorial policy that was formed under conditions of ideological pressure from the party-state authorities. The aim of the research is to analyze the content and editorial direction of the materials published during this period, against the background of the journal's long-term functioning within the system of Soviet ideological coordinates. The study identifies the editorial leadership's dependence on the political system and the extent of the journal's influence on shaping a normative Soviet worldview among its readership. It is emphasized that the journal's policy, despite its declared focus on the protec-

tion of cultural heritage, often contributed to the entrenchment of simplified or ideologically distorted representations of the Ukrainian past. The novelty of the research lies in a concrete analysis of aspects of editorial policy in the context of its subordination to the political regime. The methods applied include historicism, scholarly objectivity, and qualitative content analysis, which made it possible to identify the thematic orientation of the publications and illustrate its transformation. The study shows that behind the façade of promoting historical and cultural topics, there was a process of ideological construction of the image of the «soviet person». Only with the attainment of independence did Ukrainian society gain the opportunity to critically reassess the content of such publications and to reclaim the right to its own historical vision.

Keywords: «Pamiatky Ukrainy», editorial policy, communist ideology, Ukrainian intelligentsia, denationalization.